

**ODSVIRAJ MI TO DOMA:
NOTE KAO IZVOR INFORMACIJA O RANOJ
DISKOGRAFSKOJ PRODUKCIJI U HRVATSKOJ¹**

PLAY ME THAT AT HOME: SHEET MUSIC
AS A SOURCE OF INFORMATION ABOUT EARLY
RECORD PRODUCTION IN CROATIA

Željka Radovinović
Muzička akademija
zradovinovic@gmail.com

UDK / UDC: [025.178:78]: 025.3
Prethodno priopćenje / Preliminary communication
<https://doi.org/10.30754/vbh.66.3.1109>
Primljeno / Received: 31. 7. 2023.
Prihvaćeno / Accepted: 25. 10. 2023.

Sažetak

Cilj. Tekst koji slijedi prikaz je rezultata istraživanja u okviru znanstvenog projekta „Diskografska industrija u Hrvatskoj od 1927. do kraja 1950-ih“ (u daljnjem tekstu „DISKOGRAFIJA“), koji je financirala Hrvatska zaklada za znanost. Na temelju opsežne mrežne diskografije koja je nastala za potrebe projekta, predstaviti će se rezultati analize aspekata ulančanosti industrije zvučnih snimki s drugim polugama glazbenog života, kao i njihova zastupljenost u domaćem notnom izdavaštvu.

Pristup/metodologija. Kako dokumentacija izdavačkih tvrtki nota i gramofonskih ploča, kao i potpuna bibliografija notnih izdanja, odnosno diskografija iz zadanog razdoblja ne postoje, uspoređuju se informacije nastale na temelju trenutno dostupnih podataka istraživanja u tijeku. Primjerima se ukazuje na informacije o diskografskoj produkciji i glazbenom životu razdoblja koje nose tiskane note, od podataka o kooperativnoj trgovini, nositeljima autorskih prava, prijevodima pjesama i notnome tekstu.

¹ Rad je znatno proširen tekst izlaganja na 47. izbornoj skupštini Hrvatskog knjižničarskog društva.

Dodatna informacijska kvaliteta tiskanih nota prisutna je u likovnom oblikovanju i reklamnim porukama otisnutima na publikacijama.

Originalnost/vrijednost. Izdanja zvučnih snimki iz projektnoga razdoblja sačuvana su u malom broju primjeraka, na fizički ugroženom mediju, u posjedu državnih institucija (arhiva, knjižnica i muzeja), kao i privatnih kolekcionara. Note koje su ih pratile i iz kojih se pjevalo i sviralo u građanskim salonima, kavanama, kinima i plesnjacima u prilikama nakon 2. svjetskoga rata izgubile su na cijeni i u današnje vrijeme također postale pravom rijetkošću. Vrijednost istraživanja obaju medija kao svjedoka povijesnog razdoblja, s historijskog, sociološkog, glazbenog i likovnog stajališta nesumnjiva je te bi ih trebalo uvrstiti u prioritete za digitalizaciju. Njihova bi kompatibilnost omogućila ulančavanje u paralelnu prezentaciju zvuka i notne slike, što bi svakako doprinijelo atraktivnosti digitalnih proizvoda za širu publiku.

Ključne riječi: Hrvatska – popularna glazba; Hrvatska – tiskane note; Hrvatska – šelak gramofonske ploče; kataložna obrada; metapodaci

Abstract

Goal. The text that follows is a presentation of the research results within the scientific project “The record industry in Croatia from 1927 to the end of the 1950s” (hereinafter DISKOGRAF), financed by the *Croatian Science Foundation*. Based on the extensive online discography created for the needs of the project, an analysis of the aspects of the chain of the sound recording industry with other levers of musical life will be presented, as well as their representation in domestic sheet music publishing.

Approach/methodology. Since the documentation of sheet music and gramophone record publishing companies, as well as a complete bibliography of printed sheet music editions or discography from a given period do not exist, the information based on the currently available research data is being compared.

The pictorial examples will point to printed sheet music as a source of information on record production and the musical life of the period, based on information on cooperative trade, copyright holders, sheet music, artwork, and advertising messages printed on publications.

Originality/value. The editions of sound recordings from the project period have been preserved in a small number of copies, on physically endangered media, in the possession of the state institutions (archives, libraries, and museums), and private collectors. The sheet music that accompanied them and from which they were sung and played in civic salons, cafes, cinemas, and dance halls, in the circumstances after the Second World War had lost their value and nowadays have become a real rarity. The value of researching both media as witnesses of a historical period, from a historical, sociological, musical, and artistic point of view is undoubted, and they should be included in the priorities for digitization. Their compatibility would enable chaining in a

parallel presentation of sound and sheet music, which would certainly contribute to the attractiveness of digital products to a wider audience.

Keywords: cataloguing; Croatia – shellac plates; Croatia – popular music; Croatia – printed sheet music editions; metadata

1. Uvod

Nakon što je svijest o potrebi zbrinjavanja i istraživanja vrijednih proizvoda najranije povijesti hrvatske glazbene industrije desetljećima bila potisnuta, danas postupno raste.

Ploče iz zadanog razdoblja, izrađene od šelaka, decelita ili laka, reproducirane na 78 okretaja u minuti s vremenom su se prorijedile. Više je razloga koji su doveli do toga – prvi je svakako lomljivost materijala i trošenje reprodukcijom. U doba oskudice tridesetih godina, trgovački katalozi pozivali su kupce da starije i oštećene ploče vraćaju tvornicama za nastavak proizvodnje. Drugi je razlog razvoj tehnologije koji je iz upotrebe istisnuo „šelakice“ i uveo fizički otpornije, sitno urezane ploče od vinila na koje je stalo puno više sadržaja. Produkcija zagrebačkih tvornica Edison Bell Penkala, Elektroton i Jugoton iz razdoblja ploča načinjenih od šelaka nastala je prije osnivanja glazbenih zbirki u knjižnicama i instrumenta obveznog primjerka zvučnih snimki, tako da nisu redovito prikupljane tijekom nastanka. Sreća je da se mimo institucija, čiji je razvoj tijekom vrlo dinamičnih društvenih promjena 20. i početkom 21. stoljeća nužno bio vođen političkim odrednicama, u pozadini razvila nezavisna i vrlo aktivna mreža privatnih kolekcionara. Njihov se broj od gotovo 150 osoba popisanih u diplomskom radu D. Bulića (1980) do danas osjetno smanjio. Oni su neke zbirke oporučno ostavili državnim arhivima, knjižnicama i muzejima, neke su promijenile vlasnika na tržištu antikviteta, a neke su nažalost uništene.

Zbirka muzikalija i audiomaterijala Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, koja od 1964. godine prikuplja obvezni primjerak nosača zvuka hrvatske produkcije, tako je 2011. godine primila iznimno vrijednu zbirku nosača zvuka inženjera Eduarda Čapke koja sadrži više od 5000 jedinica gramofonskih ploča – od najstarijih od šelaka, do vinilnih – domaće i strane produkcije, na kojima je snimljena umjetnička, folklorna i popularna glazba (Jazbec, 2018). Izbor snimaka iz zbirke predstavljen je na mrežnoj stranici Zvukovi prošlosti.

U državnim arhivskim zbirkama odjeli za fonomaterijale, odnosno audiovizualno gradivo, popunjavaju se i donacijama ranih komercijalnih zapisa koji se sporadično digitaliziraju. Zbirka gramofonskih ploča od šelaka Radio Osijeka smještena je u gradskom Državnom arhivu, Zbirka zvučnih zapisa Državnog arhiva u Splitu preuzeta je od obitelji preminulog dr. sc. Damira Tončića. U zbirci su

pohranjene gramofonske ploče od šelaka i vinila te magnetofonske vrpce (Ganza Marušić, 2012). Gradski muzej u Sisku u Info-centru industrijske baštine – Holandska kuća smjestio je vrijednu zbirku povijesnih nosača zvuka i uređaja za reprodukciju Velimira Krakera (Predstavljen katalog, s. a.).

Opetovanim inicijativama intenziviranim početkom 2004. godine ljubitelji historijskih nosača zvuka pokušavali su ishoditi od državne uprave osnivanje državnog fonoarhiva. Vodila ih je tzv. Poticajna skupina za osnutak fonoarhiva koju su činili kolekcionar Damir Tončić, Veljko Lipovšćak, inženjer elektrotehnike i specijalist audiotehnike sa značajnim radnim stažem snimatelja i producenta u nekadašnjem Jugotonu (danas Croatia Recordsu) i Ivan Stamać, inženjer i skladatelj. Središnji fonoarhiv po uzoru na istovrsne svjetske institucije na jednom je mjestu trebao prikupiti zvučnu građu iz čitave Hrvatske, čime bi se zbrinule vrijedne zbirke sve starijih kolekcionara, fizički ih zaštititi, presnimiti na nove medije, popisati i znanstveno i stručno obrađivati. S tom su idejom uobičenom u elaborat članovi skupine obilazili nadležne ustanove (Ministarstvo kulture, Odbor za kulturu Sabora, Upravu Grada Zagreba i dr.). Podršku su tražili i u stručnim udrugama poput Hrvatskog društva skladatelja i međunarodne udruge Audio Engineering Society, u tisku i na televiziji. Dobili su samo usmenu podršku publike (Ganza Marušić, 2012).

U suradnji s kuratorima muzejskih zbirki ta je uporna skupina priredila niz događanja oko izložbi u muzejima (Zagreb, Rijeka, Sisak) s pratećim katalogima.² Bivši djelatnici Jugotona Veljko Lipovšćak (2019) i Siniša Škarica (2017) pišu o radu te izdavačke kuće i u izdanju njezine sljednice Croatia Records, objavljuju presnimke sa šelaka na vinilne ploče i CD-e. O glazbi sa šelak-ploča proizvedenih u Zagrebu rezultate istraživanja objavljuju i kolekcionari poput Velimira Krakera i Ivana Mirnika.

Dva su člana Poticajne skupine za osnutak fonoarhiva s vremenom preminula, no Veljko Lipovšćak nastoji i dalje ostvariti postavljeni cilj. Godine 2019. u suradnji sa Zavodom za elektroakustiku zagrebačkog Fakulteta elektrotehnike i računarstva organizirao je sastanak za osnivanje Inicijativnog odbora za osnivanje hrvatskog središnjeg fonoarhiva. Uz sudjelovanje predstavnika projekta *e-kultura* i Hrvatske radiotelevizije, knjižničara, kolekcionara i zainteresiranih znanstvenika, pod predsjedavanjem Joze Ivanovića, zamjenika ravnatelja Hrvatskog državnog arhiva, zamišljena je provedba digitalizacije ugroženih fonograma koji pripadaju hrvatskoj kulturnoj baštini. Njegovim planom, digitalizacija bi se ostvarila na projektnoj bazi, u studijima Hrvatskog radija, bez osnivanja nove institucije ili arhivskog odjela, bez osiguravanja prostora za nezbrinute fonograme i stručnih zaposlenika. I ta je inicijativa, nažalost, zamrla.

² Zagreb: *Fonografija u Hrvatskoj 1927–1997* (1997); Zagreb: *Istočno od raja*, (2014); Rijeka: *Čarobna igla*, (2004); Sisak: *Prezentacije zvučnih zapisa iz kolekcije Velimira Krakera* (2019).

Hrvatsko arhivističko društvo 2021. godine osnovalo je Sekciju za fonomaterijale s ciljem izrade i standardizacije popisa fonomaterijala koji su za sada opisani samo na razini zbirke – ako se uopće spominju (Radovinović, 2014).

2. Projekt „Diskografska industrija u Hrvatskoj od 1927. do kraja 50-ih godina prošlog stoljeća“ („DISKOGRAF“)

Hrvatski muzikolozi kao i informacijski stručnjaci, s iznimkom spomenutog diplomskog rada (Bulić, 1980), do 2010. godine nisu se znanstveno bavili zvučnim snimkama hrvatske proizvodnje na gramofonskim pločama od šelaka. Tek odnedavna povijesni su komercijalni zvučni zapisi postali zanimljivi zajednici hrvatskih etnomuzikologa, pa je tako zagrebački Institut za etnologiju i folkloristiku 2019. godine, uz sredstva Hrvatske zaklade za znanost, pokrenuo projekt pod nazivom „Diskografska industrija u Hrvatskoj od 1927. do kraja 50-ih godina prošlog stoljeća“. Voditeljica projekta Naila Ceribašić (2021) o svrsi istraživanja piše:

„Rastuća internetska dostupnost povijesnih zapisa i živa suvremena scena njihovih ljubitelja, presnimavača, kustosa i istraživača u slobodno vrijeme čine ih izrazito etnomuzikološkom temom, uključujući problematiku suradnje izvan akademskih i institucionalnih zidova. Također se podrazumijeva da je povijesna dimenzija nedjeljiva od bilo koje prakse, što nas također, iz svih gore navedenih razloga, poziva da komercijalne povijesne snimke ozbiljno i redovito shvaćamo u našem *business as usual*, glazbenim etnografijama živih praksi.“

Početni proizvod projekta iz kojeg nastaje niz studija jest diskografija dostupna *online* kao dio repozitorija Instituta za etnologiju i folkloristiku, koja koristi istu programsku podršku. Oblikovana je po uzoru na mrežno dostupne diskografije Velike Britanije, Australije, Njemačke, Italije i ostalih zemalja s nacionalnim zvučnim arhivima. Otvorena je za pregled i komunikaciju s korisnicima (Hrvatska *e-diskografija*, s. a.). Osim osnovnog opisa temeljenog na skupini elemenata odabranih iz standarda za razmjenu strojno čitljivih bibliografskih podataka UNIMARC, sadrži i dodatna polja iz područja arhivskog opisa, pridodana prvenstveno s ciljem daljnjeg znanstvenog istraživanja. Uz metapodatke o izvorima podataka, zastupljenosti u trgovačkim katalozima, popisima i dr., dodatnim podacima i razlikama u katalozima u odnosu na naljepnicu ploče, sadrži i podatke o mjestu pohrane matrice, reizdanjima, digitalnim presnimkama, ulančanosti s drugim polugama glazbenog života (notno izdavaštvo, radijski programi, koncerti i festivali, napisi i reklame u periodici) i zaštiti autorskih prava (Radovinović, 2021).

Podaci o pločama prikupljaju se s naljepnica, korpusa i omotnica gramofonskih ploča, no s obzirom na to da su mnoge nedostupne, unose se informacije i iz

dostupnih trgovačkih kataloga, periodike i literature (Lipovšćak, 2007).³ Izvori su podataka i mrežno dostupni katalogi inozemnih zbirki, tiskane i mrežne diskografije. Posebno se vrijednom pokazala mrežna stranica i baza podataka Discogs koja sadrži informacije o glazbenicima i njihovim diskografijama, kao i fotografije naljepnica ploča. Zajednica ljubitelja fonomaterijala koji opisuju Discogs zajedničkim snagama nastoji što bolje rekonstruirati povijest pojedinih nosača – od godine izdanja do podrijetla matrica – što su vrijedni podaci za povijesni pregled produkcije komercijalno snimljenoga zvuka.

Svaka dostupna snimka u *e*-diskografiji prikazana je fotografijom naljepnice u formatu .jpg. Fotografije su načinjene na terenu, projektnim digitalnim aparatom standardne kvalitete. Slike se čuvaju u repozitoriju IEF, kao i u sustavu PUH pri SRCE-u.

2.1. Podaci o sadržaju na tiskanom i zvučnom mediju domaćih izdavača: note i ploče

U ovom će se radu posebna pozornost dati notnom izdavaštvu na području zajednicâ Slovenaca, Hrvata i Srba, koje se u projektnom razdoblju (1927. do kraja 1950-ih) razvijalo paralelno s domaćom produkcijom gramofonskih ploča triju tvrtki: Edison Bell Penkala, Elektroton i Jugoton. Prema rezultatima istraživanja, za potrebe diskografije s jedne strane, kao i popisivanja notnih izdanja nekolicine muzikologa, radi se gotovo isključivo o popularnoj glazbi (šlagerima, ulomcima iz opereta i filmova).

Glazba s ploča redovito je ispunjavala programe radijskih emisija. O važnosti nota za rekonstrukciju diskografske produkcije, Veljko Lipovšćak (2018) piše u prilogu obljetničkom CD-u prigodom 80. godina od osnivanja Elektrotona: „Listajući program Radio Zagreba, osobito posljednjih ratnih godina mogu se čitati i naslovi niza pjesama mnogih navedenih autora koje su se često izvodile u tadašnjim radijskim programima, ali nisu tiskane note pa su ostale zagubljene i zaboravljene.“

U rasponu godina koje opisuje projekt „DISKOGRAF“, najduže je međuratno razdoblje, koje se pokazalo vrlo važnim u povijesti hrvatske popularne glazbe. Ona je nošena različitim medijima cirkulirala na relaciji između Zagreba i Beograda – dva vodeća centra građanske kulture, tako da su pjesme i pjevači iz Srbije bili popularni i u Zagrebu (za što nalazimo dokaze u izdanim skladbama koje se

³ Ploče su se nakon završetka 2. svjetskog rata selektirale prema političkoj podobnosti. O tome Veljko Lipovšćak (2007) piše: „Osim izbacivanja nepoćudnih osoba iz raznih ustanova slijedilo je opet bacanje i uništavanje ploča iz radijske fonoteke koje joj nisu ideološki odgovarale. Tajno su neki namještenici odnijeli i sakrili mali dio ovih ploča koje su dočekale 1990. godinu te su pre-snimljene na nove medije pa je tako ipak nešto spašeno od hrvatske kulturne povijesti iz ratnoga doba.“

čuvaju u knjižnicama, a nekad su bile dio privatnih zbirki). Na tiskanim notama i gramofonskim pločama glazba se uvozila iz Italije prema Splitu, Dubrovniku ili Zadru (koji je u to vrijeme bio dio njezinog teritorija), no i Zagreb je primao utjecaje sa svih strana tako da se naoko daleka talijanska *canzona* pjevala i u zagrebačkim domovima. Kino-predstave u to doba bile su osobito popularne – napose one s glazbom – uz koje su se posjetiteljima dijelili leci s kratkim sadržajem filma i notama najpopularnijih songova.

“Uz sve ekonomske i političke krize, te socijalne nestabilnosti koje su bile prisutne između dva svjetska rata, za zabavnom i plesnom glazbom osjećala se u čitavoj Europi i Americi prava pomama. Bilo je to razdoblje ‘ludih tridesetih godina’. U plesnim dvoranama plešu se novi, sve luđi plesovi, a u kazalištima se izvode brojne, vesele operete neusporedivo više posjećivane nego drame i opere.“ (Čapka, 1993)

Glazba s gramofona u Zagrebu slušala se netom nakon svjetske premijere, ploče i gramofoni prije Prvoga svjetskog rata prodavali su se u zagrebačkoj trgovini Mavre Druckera. Zbog strogih carinskih propisa on je na uvozne ploče stavljao naljepnice vlastite marke *Drucker ‘Sokol’ Records*. Posebno se zalagao za snimanje „jugoslavenskih skladbi“ – o čemu svjedoči članak objavljen u časopisu *Sveta Cecilija* iz 1922. godine (Muhvić, 1922).

Zemlje na području Kraljevine SHS nisu imale vlastitu gramofonsku industriju sve do osnutka prve domaće tvornice gramofona i gramofonskih ploča u Zagrebu 1926. godine. Pod nazivom Edison Bell Penkala osnovana je upravo u Zagrebu jer je on imao pogodan zemljopisni položaj za planirano širenje trgovine gramofonima i pločama na jugoistok Europe i Bliski istok. Do tada su domaći izvođači snimali na našem ili stranim jezicima u inozemstvu i kod nas. Tvornica je proizvodila ploče na temelju stranih licenci, da bi 1927. godine prešla na snimanje popularnih šlagera i napjeva iz opereta, opernih arija, šaljivih kupleta te narodnih pjesama na hrvatskom jeziku – i sve s domaćim izvođačima, prvenstveno pjevačima i glumcima iz Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu (Ceribašić, 2021).

Tvrtka Edison Bell Penkala (EBP) organizirala je natjecanja za najbolji plesni par koja su se održavala uz glazbu s ploča i gramofona te tvrtke.

„Tako su npr. 23. siječnja 1930. g. prigodom jednog takvog plesnog natjecanja u zagrebačkom hotelu Esplanade sudjelovali u zabavnom programu i najpoznatiji kazališni glumci i pjevači poput Nade Auer, Marice Lubejeve, Augusta Cilića, Margite i Dejana Dubajića, dakle svi koji su inače snimali za tu gramofonsku tvrtku, dok je za umjetničko vodstvo te priredbe bio zadužen Ivo Tijardović, a pjevače na glasoviru pratio dr. Pavao Markovac.“ (Čapka, 1993)

Glazba s ploča EBP-a postala je i temelj programa novonastale radiostanice za koju su se proizvodile i ploče po narudžbi.

Propadanjem EBP-a izazvanim ekonomskom krizom i manipulacijama britanskog direktora, u Zagreb je 1938. godine iz Ljubljane doselila tvrtka Elektroton Josipa Križaneca. Preuzevši dio strojeva tvornice EBP, proizvodila je otprilike 60 000 ploča godišnje – najprije s uvoznih matrica – engleskih, njemačkih, španjolskih, francuskih, talijanskih, čeških i američkih (Lipovšćak, 2018). Koristila je i preostale matrice EBP-a, da bi 1944. godine počela s vlastitom produkcijom. Nakon 2. svjetskog rata, 1947. godine, preostale strojeve EBP-a i Elektrotona nacionalizirala je nova vlast, osnivajući tvrtku Jugoton.

2.2. Podaci o izdavanju tiskanih nota popularne glazbe – *sheet music*

Kasno 19. stoljeće u građanskim je krugovima potaknulo eksploziju salonske glazbe, pri čemu je posjedovanje i vještina sviranja klavira postalo standard za obitelji srednje klase. Ako je obitelj srednje klase u to vrijeme željela čuti novu popularnu pjesmu ili instrumentalnu skladbu, kupila bi note i zatim ih izvodila na amaterski način u svom domu. Početkom 20. stoljeća fonograf i snimljena glazba uvelike su porasli na važnosti (Vesić, 2017).

Iako se trgovanje gramofonima i radio-aparatima između dvaju ratova temeljilo na kreditnim pogodnostima, nije svaka obitelj mogla kupiti skupe uređaje koji su postali znak prestiža. Prilikom za zaradu u tome su vidjele domaće izdavačke tvrtke, koje su producirale tzv. *sheet music* – notne arke koji su se sastojali od notnog zapisa tiskanog na listovima papira koji nisu pričvršćeni ili drugačije međusobno povezani. Stoga im je cijena bila povoljna (2 – 20 din., odnosno 10 – 40 Kn). Skladbe koje su se kod nas tiskale kao notni arak između dvaju svjetskih ratova po glazbenom sadržaju pripadaju umjetničkoj, narodnoj i popularnoj glazbi – u velikom broju objavljenoj i na gramofonskim pločama.

Nakon završetku 1. svjetskog rata, s potrebom za zaboravom nakon ratnih nećaća, nastala je „industrija zabave“, kojom su upravljale kompanije s područja SAD-a, Velike Britanije i Njemačke. Njihovi su proizvodi osnivanjem lokalnih predstavništava postali dostupni i publici Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS). Kao suprotnost ili alternativa umjetničkoj glazbi, na čijem je uzvišenom položaju u klasifikaciji glazbenih vrsta inzistirala zajednica specijaliziranih interpreta i kulturne elite, s vremenom se i na ovom prostoru razvilo komercijalno tržište popularne kulture i popularne glazbe. Kristalizirali su se žanrovi šlagera i plesne glazbe, operete, salonske, narodne glazbe/urbani folklor i vojne glazbe. U stvaranju popularne glazbe sudjelovali su i domaći skladatelji, a neki priznati umjetnici često su skrivali identitet iza pseudonima.

Tzv. *sheet music* s područja bivše Jugoslavije iz promatranog razdoblja, do 2. svjetskoga rata svuda prisutna i općeprihvaćena vrsta, politikom poslijeratnog

Agitpropa prezrena je kao bezvrijedan izraz malograđanske predaje kapitalističkom kiču. Mnoge su se publikacije tako izgubile, kao i potpuna zbirka najproduktivnije zagrebačke tvrtke Albini (Stanić, 2006).

Većina sačuvanih muzikalija pohranjena je u Zbirci muzikalija Nacionalne i sveučilišne knjižnice. Građa je tamo stigla putem obveznog primjerka, kupnjom ili kao dar. Dio muzikalija nalazi se u Hrvatskom glazbenom zavodu (u daljnjem tekstu HGZ), Muzeju grada Zagreba (MGZ) (niz priloga časopisa *Svijet*), samostanu Male braće u Dubrovniku te u privatnim zbirkama. Nepisana politika Muzičke akademije u Zagrebu, pa tako i njezine knjižnice, nije dopuštala prikupljanje popularne glazbe. Još početkom 21. stoljeća čuo se prigovor profesora na nabavljanje zvučnih snimki i nota opereta. O razvoju fonda od samog su se početka intenzivno brinula upravna tijela akademije. Već na izvanrednoj sjednici Vijeća početkom 1923. godine povjerenje je profesorom Dobroniću „da čim prije predloži popis svih objelodanjenih djela jugoslavenskih kompozitora za nabavu u knjižnicu Kr. Muzičke akademije“ (Kiš Žuvela i Ćurković, 2022).

Godine 2020. usvojeni dokument *Smjernice za rad knjižnice Muzičke akademije* otvara mogućnosti nabave novih vrsta glazbe. Mnoge privatne donacije, kojima je knjižnica Muzičke akademije obogatila svoj osnovni fond, otvaranje studija muzikologije tematici popularne glazbe, kao i modula *jazz*-glazbe za instrumentaliste i pjevače, temelj su i poticaj za osnivanje zbirke tiskanih nota, zvučnih snimki i knjiga na temu popularne i *jazz*-glazbe domaćih izdavača. Zbirka tiskanih nota šlagera danas broji preko 260 naslova (Radovinović, 2022).

Kontakt sa šarenim arcima, dotada neviđenim tijekom glazbenog školovanja i studija muzikologije, naveo je autoricu na istraživanje izdavačke djelatnosti na području Hrvatske i jugoslavenskih državnih zajednica. Nastavila je popis nota iz zadanog razdoblja koji su začeli muzikolozi Vjera Katalinić i Zdravko Blažeković 80-ih godina prošloga stoljeća te Marina Stanić u diplomskom radu (2006) i Kristina Lučić u magistarskom radu (2011). Do 2023. godine popis sadrži preko 3500 naslova 219 izdavača i raste na temelju različitih izvora – kataloga arhiva, knjižnica, muzeja, periodike, bibliografija, mrežnih stranica i privatnih zbirki. Dopunjava se i na temelju reklama na središnjim naljepnicama gramofonskih ploča u produkciji Elektrotona, s kojim je tvrtka Albini, čini se, imala ugovor o kooperativnom marketingu.

2.3. Note i ploče – paralelna izdanja

Radom na popisu ploča za projekt „DISKOGRAF“, koji se kontinuirano dopunjava novootkrivenim naslovima, autorica je do sada naišla na 162 paralelna izdanja skladbi na gramofonskim pločama i u notnim arcima koja su od 1931. do 1954. godine objavljena na području jugoslavenskih državnih tvorbi, prvenstveno u Hrvatskoj.

Note je objavljivalo 16 tvrtki iz Hrvatske (Zagreb, Split) i Srbije te jedan autor glazbe. Najviše je paralelnih izdanja tvrtki Albini iz Zagreba i tvornice ploča Elektroton.

Tablica 1. Brojčani iskaz izdanja nota, objavljenih i na gramofonskim pločama

Diskografske tvrtke					
Naziv izdavača nota	Mjesto izdavanja	Edison Bell Penkala	Elektroton	Jugoton	ukupno snimki
Akord	Zagreb-Beograd	1	21	6	28
<i>Albini</i>	Zagreb	8	63	16	87
Cinema revija	Zagreb	1	2	0	3
Edison Palace	Zagreb	2	0	0	2
Édition Slave	Wien [et al.]	0	0	1	1
J. Frajt	Beograd	3	0	0	3
Herkiza	Zagreb	0	3	0	3
Horizont	Zagreb	0	0	12	12
<i>Krug</i>	Zagreb	0	6	0	6
Melos	Zagreb	1	2	5	8
Muzičke novosti Strahov	Beograd	1	2	0	3
N.A.Split	Split	0	1	0	1
autor Vojin Popović	Beograd	0	0	13	13
Ritam	Zagreb	0	0	4	4
Strahov	Beograd	2	3	5	10
F. Šidak	Zagreb	1	0	0	1
UKLMH ⁴	Zagreb	0	0	6	6
UKUPNO		20	81	62	162

Budući da dokumentacija izdavača nije sačuvana, točno vrijeme nastanka gramofonske snimke nije moguće jednostavno utvrditi ako godina nije navede-

⁴ Udruženje kompozitora lake muzike, Zagreb

na na središnjoj naljepnici ploče, odnosno uz nakladnički broj u notama.⁵ Zbog nedosljednog označavanja ploča (nakladnički brojevi ne navode se po redu), kao i izmjena u formatu nakladničkih brojeva nota, teško je rekonstruirati put svake pojedine skladbe – je li prije objavljena ploča ili note ili su izdanja na različitim medijima koordinirana na temelju ugovora među nakladnicima (tzv. kooperativni marketing). O suradnji svjedoče reklame otisnute na notama, odnosno naljepnicama ploča.

Uglavnom se radi o notama popularne glazbe u slogu za glas i klavir, odnosno glas i harmoniku. Najviše je tzv. šlagera – glazbenih brojeva iz popularnih onodobnih filmova i pjesama u ritmu popularnih plesova (tango, *foxtrot*, *slow fox* itd.). O tome svjedoči i tekst iz zagrebačkih *Malih novina*:

„Poplava tih dražesnih, lakih, a često puta i pikantnih šansona, rezultat je velikog plesnog ‘vala’, koji je u zadnjih par godina zavladao gradskim životom svih zemalja. Glazba ta za plesnu dvoranu i za male pozornice dolazi k nama direktno iz Beča, Pariza, Londona, Budimpešte i New-Yorka.“ (Smolčić, 1929)

Iz tiskanih se nota pjevalo svakodnevno na priredbama, u kavanama, kazalištima, kabareima, kinima – i kod kuće. V. Lipovšćak o vremenu 1940-ih piše: „Glazbenici su u to vrijeme dolazili u prostorije naklade Albini pregledavati note i ondje su ih mogli prosvirati na glasoviru.“ Tako se popularnom zagrebačkom tenoru Andriji Koncu svidio šlager Ljube Kuntarića *Ti i ne slutiš*, objavljen tiskom u nakladi Albini 1944. godine te ga je izveo u radijskom programu. Poslije rata tu je melodiju izvodio i Ivo Robić i snimio je za gramofonske ploče u izdanju Jugotona (J-6044A, J-2003).

Domaćih je autora u dostupnom uzorku svega 19, skladbi objavljenih uglavnom u izdanju Jugotona nakon 1947. godine.⁶

2.4. Likovno oblikovanje notnih izdanja kao izvor vrijednih podataka

Malo je literature o hrvatskim glazbenim izdanjima, a pogotovo o likovnom oblikovanju notnih araka. O oblikovanju naslovnica izdanja bečke tvrtke Edition Slave povodom izložbe Art déco u HGZ-u pisala je Nada Bezić (2015).

Notni arci iz projektnog razdoblja s likovne su strane još neistraženi. Tiskana izdanja glazbe i na pločama uglavnom su standardne veličine 25 x 33 cm. Naslovnice su obično jarkih boja kako bi privukle pažnju. Nakon jednostavnih geometrijskih uzoraka u tri boje iz godina ekonomske krize (1930. – 1933.), često su

⁵ Npr., tvrtka Albini je za 13 godina aktivne djelatnosti mijenjala sistem pisanja nakladničkih brojeva: god. 1930.: Albini_x; god.1931. Albini_xx-xx : god. 1942. A.xxx-god.; Broj xxx.

⁶ Domaći autori: Biro, Fritz; Grčević, Nenad; Kalodjera, Nikica; Kinel, Mario; Koerbler, Milivoj; Krkljuš, Zvonimir; Kuljevan-Damjanović; Kuntarić, Ljubo; Ljuić, Živko; Majić; Milojević, Milovan; Petravić, Boris; Polo, Myka (Josip Pomykalo); Popović, Vojin; Prejac, Gjuro; Ristić, Dragomir; Sakač, Branimir (arr.); Tijardović, Ivo; Tišljar, Dragutin.

ilustrirane originalnim slikama koje opisuju temu skladbe, kasnije i fotografijama izvođača ili filmskih scena koje nose. Uz ilustrirane naslovnice, arci često donose i podatke o godini izdavanja i nositeljima autorskih prava, nakladničke brojeve i reklame. Važni podaci koje donose jesu i cijene i adrese izdavača, što pridonosi rekonstrukciji vremena njihova nastanka, posredno i nastanka gramofonskih snimki. Kao takvi, dragocjeni su izvori za rekonstrukciju domaće popularne glazbene scene u zadanom razdoblju i puta pojedine skladbe na hrvatsko tržište te za njezinu katalošku obradu.

Pažnju kupaca svakako su privlačile fotografije popularnih pjevača koje su nosile informaciju o izvođačkoj djelatnosti vremena, cijeni publikacije (dinari) i adresi izdavača (slike 1 a i b).

Slika 1 a i b. Portreti popularnih pjevača Ede Ljubića i Ive Robića na notama u izdanju Naklade Albini, Zagreb.

Naslovnice glazbe iz filmova često su bile reprodukcije originalnih inozemnih izdanja, što olakšava rekonstrukciju puta uvezene matrice za proizvodnju gramofonskih ploča u izdanju hrvatskih tvrtki.

U to vrijeme tvrtka Albini imala je utvrđeni geometrijski dizajn naslovnica u tri boje, uz istaknute prodajne cijene i godinu izdanja. Ti podaci olakšavaju dataciju nastanka.

Naklada Albini u Splitu još je godine 1926. godine objavila popularnu ariju iz operete *Mala Floramye* Ive Tijardovića „Daleko m'e moj Split“, naslov koji je na gramofonskoj ploči objavljen i u nakladi Elektrotona u izvedbi čeških glazbenika. Naslovnica spomenutih nota je, kao i za druge svoje skladbe u domaćih i stranih izdavača (Edition Slave), ilustrirao sam skladatelj, u svojoj prepoznatljivoj maniri *Art déco*a (slika 2).

Slika 2. Naslovnica Ive Tijardovića na notama u izdanju Naklade Albini iz Splita

Tekstovi u notama licencnih skladbi redovito su prevedeni na hrvatski ili na srpski jezik. Najviše je prijevoda u izdanju tvrtke Albini iz pera Ace Biničkog i Norberta Neugebauera. Osim notnih araka, po uzoru na praksu američkih izdavača popularne glazbe, Albini je izdavao i mjesečnik Šlager tekst: *Što svaki pjeva*, s tekstovima „novih šlagera sezone“. Kako stoji u impresumu te publikacije džepne veličine sačuvane u vrlo malom broju primjeraka, svaki je broj sadržavao najmanje trideset najpopularnijih šlagera i pjesama i time služi kao izvor podataka

o postojanju notnih izdanja, tekstem na naljepnici povezanim s gramofonskim pločama istoga naslova. Urednik ranih brojeva bio je V. Lovrenčić, a 1941. godine Maja Albini, supruga vlasnika tvrtke. Broj 45 iz siječnja 1941. godine na naslovnici nosi crtež u boji Waltera Neugebauera i cijenu (slika 3). S obzirom na to da istraživački tim prikuplja podatke o ilustratorima, baza metapodataka upotpunit će se i tim podacima.

Slika 3. Publikacija Šlager tekst u izdanju Albini Zagreb 1941. godine, na naslovnici ilustracija Waltera Neugebauera

Nemoguće je utvrditi jesu li strane pjesme, u notama otisnute na hrvatskom ili srpskom jeziku, na ploče snimljene u originalu ili u prijevodu, jer niti većina nota niti ploče, a naravno niti dokumentacija o povijesti snimki nije fizički dostupna. Podaci o njima rekonstruirani su iz reklama i trgovačkih kataloga.

2.5. Ostali elementi notnog izdanja koji nose informacije

Dok naslovna stranica nosi boju i motive koji su trebali privući kupce, uz istaknutu cijenu (u dinarima ili kunama), često i naziv i adresu izdavača, središnji dio

publikacije sadrži notni tekst – redovito na hrvatskom, odnosno srpskom jeziku. Često je naznačeno i podrijetlo i licenca nositelja autorskog prava te godina izdanja. U situaciji gdje na gramofonskoj ploči redovito izostaje datacija, note su vrijedan izvor podataka za kataložnu obradu, osobito u odnosu na nositelje autorskih prava.⁷ Tiskane su popularne skladbe (lake ljubavne pjesme, napjevi iz opereta i filmova, popularna plesna glazba), priređene najčešće za glas i klavir ili harmoniku, licenca izdavača iz čitave Europe (Italija, Njemačka, Francuska, kao i SAD). Sredina lista namijenjena je reklamnim sadržajima, što je u nedostatku tiskanih kataloga važan izvor za rekonstrukciju kataloga publikacija (slika 4).

Slika 4. Središnje stranice notnog izdanja Albini, Zagreb. U sredini reklame za ostale naslove u katalogu Albini; dolje lijevo podaci o licenci; na dnu stranica u sredini je nakladnički broj koji sadrži kraticu naziva tvrtke, broj i godinu izdanja.

Poleđine arka, ako nisu iskorištene za notni tekst iste ili druge skladbe, također su korištene u reklamne svrhe samog izdavača.

⁷ U obrađenim notama navedeni su strani nositelji autorskih prava: Accordo, S.A., Milano; Alfa-Leonardi, Milano; Apollo (Paul Lincke) Verlag Berlin; Bard Brothers, New York City; Beboton-Verlag G.m.b.H. Berlin; Cineton Verlag G.m.b.H., Berlin; Do-Re-Mi Musikverlag, A. G. Basel; Ed. Mus. Prof. Giovanni Raimondo, Milano; EDI-film, edizioni musicali – Roma; Edizioni Curci s. a., Milano; Edizioni Curci s. a., Milano; Ferry Kovarik, Prague; Fono ENIC s. a., Milano; Francis Bard and son, Budapest; G. Rampoldi, Como; Keith Prowse & Co. Ltd, London; Ladislav Toth; Mascheroni S. A., Milano; Musikverlag Albert Bennefeld, Berlin W15; P. Leonard Berlin-Novara, Milano; S. A. Melodi – Milano; Sirius Verlag Wien-Zürich-New-York; Taunus-Verlag, Fankfurt a. M.; Ufaton-Verlags G.m.b.H., Berlin; Vincent Scotto, Paris... [et al.]

2.6. *Primjeri ulančavanja podataka s gramofonskih ploča i iz nota*

1. Naslov Zvonimir Krkljuš: *Hvala ti*
 - Objavljen je u 3 izdanja na gramofonskim pločama (Jugoton J-6097A; C-6408; Elektroton E-500).
 - Podatak o notama stoji u reklami na poledini tiskovine: A. Kuljevan: *Zašto*, u izdanju zagrebačke tvrtke Krug iz 1946. godine.
 - Na istoj stranici stoji i podatak o štampariji i godina: „Štampano u štampariji „Vjesnik“ 1946.“, što je važan podatak za rekonstrukciju povijesti tiskarstva iz razdoblja nakon 2. svjetskog rata.
 - Podatak o valuti/cijeni i načinu određivanja cijene: na poledini dostupnog primjerka žig: „Cijena Din. 20.- odobrena kao knjižarska cijena po Zemaljskom uredu za cijene pri Predsjedništvu vlade N.R. Hrvatske 8.II.1946. pod brojem 1816-6“, što je podatak za rekonstrukciju prakse kontrole tržišta nakon 2. svjetskog rata.
 - Note u izdanju zagrebačke tvrtke Krug dostupne su u NSK sign.: H1-4*-1117.
2. Narodna: *Bijele ruže nježne ruže*
 - U *e*-diskografiji zabilježene su dvije snimke na gramofonskim pločama od šelaka: Jugoton C-6488; Elektroton E-504.
 - Elektrotonova ploča nije pronađena, podatak o njezinom postojanju stoji u prodajnom katalogu: Proizvodnja i skladište ploča Elektroton, Brunswick, Columbia, Polydor, Radiola, Odeon, Cetra.
 - Podatak o postojanju nota stoji u reklami na poledini nota u izdanju Albini Zagreb: Jerome Kern: *Suzne oči*, u vlasništvu Knjižnice Muzičke akademije.
 - Note su dostupne u izdanju Albini Zagreb, 1945., nakl. br. A.392, u NSK Zagreb.
3. Skladba *Piši mi = Scrivimi* G. Raimondija godine 1939. bila je svjetski popularna
 - U hrvatskom izdanju objavljene su dvije verzije gramofonskih ploča: Edison Bell Electron nakl. br. Z-2227 i Elektroton No-315; E-315 u tri izdanja. Ploča u izdanju EBP-a nosi izvedbu popularnog zagrebačkog pjevača Andrije Konca i sačuvana je u zbirci kolekcionara E. Čapke te nakon njegove smrti darovana NSK-u u Zagrebu. Elektrotonove ploče sačuvane su u zbirci NSK-a u Zagrebu te kod kolekcionara (Tončić, Spasojević) koji su oporučno svoje ploče ostavili informacijskim ustanovama u Splitu i Beogradu.
 - Note su objavljene u više naklada: Albini Zagreb (reklama na ploči Elektroton No-315); Akord Beograd-Zagreb 1939. (dostupne su u zbirci Muzičke akademije); Strahov Beograd (podatak u reklami u: Dalmacija: radio melodije, sv. 2) dostupno u zbirci Muzičke akademije.

- Izdanje u nakladi Akord nosi podatak o vlasniku autorskih prava: „Proprieta della ‘Casa editrice Musicale Prof. Giovanni Raimondo’ Milano. Via Ugo Fascolo 3. Sva prava za Jugoslaviju pridržava „Akord“ Beograd-Zagreb.
 - Prateći put skladbe do izvornog nositelja autorskih prava, u mrežnoj trgovini može se naći slika originalnog izdanja.⁸ Tekst je na izvornom talijanskom jeziku tako da je samo prva strofa potpisana pod note, a ostale su otisnute kao tekst. Tonalitet i oblik notnog teksta razlikuje se od Akordovog izdanja koje uz talijanske riječi E. Fratija donosi i prijevod Norberta Neugebauera, službenog prevoditelja tvrtke Albini.
4. *Pipo ne zna to* autora Rastelli – Panzeri – Kramer, objavljena je na gramofonskim pločama u dva izdanja tvrtke Elektrotron No-402 i E-402a, s brojevima matrica s predznakom F.
- Note su objavljene u izdanju Albini Zagreb, s potpisanim hrvatskim tekstom u prijevodu Norberta Neugebauera.
 - Naslovnicu je ilustrirao prevoditeljev brat, Walter Neugebauer (slika 5 a i b).

Slika 5. a i b Ilustracija naslovnica nota u izdanju Albini Zagreb – crtež Waltera Neugebauera. S istim naslovom i ploča u izdanju Elektrotona nosi reklamu za notno izdanje⁹

⁸ Write Me Song: Tango. Frati Raimondo Music Score Sheet Music. Dostupno na: <https://www.ebay.co.uk/itm/233946792892> [2023–10–10].

⁹ Zanimljivo je osvijestiti da je 1940. – 1946. godine naslovnice nota čije je tekstove preveo Norbert Neugebauer oslikao njegov brat Walter Neugebauer. Rad je toga doajena hrvatskog stripa, jednog od začetnika Zagrebačke škole crtanog filma, autora antologijskih reklamnih likova

- U unutrašnjosti arka navedeni su nositelji autorskih prava: „Proprieta per tutti paesi della S. A. Melodi, Milano“; „Sva prava za Hrvatsku pridržava Albini, Zagreb“. Nakladnički broj nosi godinu izdanja A.276-1942.
- Na temelju podatka o autorskom pravu pronašli smo original notnog izdanja uz koji na mrežnoj stranici stoji i podatak o gramofonskoj ploči tvrtke Fonit iz 1940. godine (nakl. br. 12861). Budući da se radi o istim izvođačima kao na oba izdanja ploča u nakladi Elektrotona (nakl. br. 402 i E-402a), na čijoj su naljepnici i brojevi matrica F-8422 A i F-73373, moguće je da su snimke preuzete od tvrtke Fonit.

Navedeni primjeri dokazuju da su tiskane note iz razdoblja koje prati produkciju gramofonskih ploča na našem tlu bogat kulturološki izvor informacija koje treba višestruko sagledati: kako s glazbene tako i s likovne marketinške strane, sa strane povijesti knjižara i knjižara, kao i paralele s ostalim industrijskim granama. Na notama koje su preživjele nemilosti u prošlosti česti su potpisi vlasnika, *ex librisi*, žigovi knjižara u kojima su se prodavale i slične sitnice koje otkrivaju povijesne činjenice.

3. Zaključna razmatranja

U ranijim je publikacijama, a posebno *e*-diskografijom koja je plod projekta „Diskografska industrija u Hrvatskoj od 1927. do kraja 1950-ih“ dokazano da je niz naslova gramofonskih ploča iz produkcije zagrebačkih tvrtki Edison Bell Penkala, Elektroton i Jugoton vrijedan priznanja statusa kulturne baštine i digitalizacije. Arhiv tvrtke sljednice – Croatia Records – već je priznat. Posljednja inicijativa s ciljem vrednovanja i zbrinjavanja povijesne zvučne baštine pokrenuta je 2019. godine vezano za objavu državnog projekta digitalizacije, ali ugasila se prije početka aktivnosti.

Brojne informacije koje nose tiskane note hrvatske produkcije iz razdoblja šelaka izvori su za interdisciplinarna istraživanja te zaslužuju detaljan popis i sagledavanje njihova značaja u korpusu hrvatske kulturne baštine.

Preostaje nada da će i skoro dovršenje projekta „DISKOGRAF“, kojemu još predstoji izdavanje knjige, dovršenje i objavljivanje diskografije koja nosi podatke o postojanju i vrsti snimaka na gramofonskim pločama od šelaka proizvedenima u Zagrebu ponovno potaknuti djelovanje ka digitalizaciji historijskih zvučnih snimki.

njemačkih tvrtki (Haribo Goldbären; Maoam itd.) opisan u literaturi, a u Zagrebu mu je 2013. godine priređena i retrospektivna izložba iza koje je ostao vrijedan katalog (Jurčec Kos i Sudec Andreis, 2013) Istražujući literaturu o Walteru Neugebaueru, nisam naišla na podatak o njegovoj ilustratorskoj djelatnosti za tvrtku s kojom je kao prevoditelj surađivao i njegov brat. Čini se ipak, da ga nitko do sada nije povezoao s inicijalima „W. N.“ s naslovnica nota, unatoč prepoznatljivosti crtačke manire. Uglavnom su to bili prizori s likovima u stilu crteža Walta Disneyja, u više nijansi iste jarke boje (slika 5 a i b).

Paralelna izdanja na pločama i notama nude i mogućnost objave paralelnih digitalnih presnimki uz slobodan pristup na mreži – za što su razvijeni sofisticirani digitalni alati. Za očekivati je da bi i ovaj tekst mogao uspješno ukazati na opravdanost tog postupka – možda u nekom novom ciklusu projekta digitalizacije hrvatske kulturne baštine.

LITERATURA

- Bezić, N. (2015). Art déco u Hrvatskom glazbenom zavodu u Zagrebu: Tragom jedne izložbe. U: Vinkler, J. i Weiss J. (ur.). *Musica et artes: Ob osemdesetletnici Primoža Kureta*. (Str. 307–336). Koper: Založba Univerze na Primorskem.
- Bulić, D. (1980). *Diskografija u Jugoslaviji od 1918. do 1941: Diplomski rad*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu. Muzička akademija. [citirano: 2023–02–01]. Dostupno na: <https://drma.muza.unizg.hr/islandora/object/muza%3A1080>
- Ceribašić, N. (2021). Music as recording: Music in culture, and the study of early recording industry in ethnomusicology: A Take on Edison Bell Penkala. *IRASM* 52, 2: 323–354.
- Čapka, E. (1993). *Zlatne melodije 30-ih godina: Izvorni zvučni zapisi (1927–1938)*. Zagreb: Croatia Records, LP-6 204256 6 33/mono. [komentar uz ploče]
- Ganza Marušić, V. (2012) Zbirka tonskih zapisa uglednog Splićanina dr. sc. Damira Tončića. U: *Specijalizirani arhivi i zbirke gradiva izvan arhiva: 46. savjetovanje 17. – 19. listopada 2012., Varaždin*. (Str. 145–154). Zagreb; Varaždin: Hrvatsko arhivističko društvo: Državni arhiv u Varaždinu: Državni arhiv za Međimurje.
- Jazbec, S. (2018). Fonoteka Čapka: Nastanak, sadržaj, čuvanje. U: *Privatno arhivsko gradivo i koncept sveobuhvatnog arhiva: 50. savjetovanje hrvatskih arhivista, Osijek, 24. – 26. listopada 2018.* (Str. 93–113). Zagreb: Hrvatsko arhivističko društvo.
- Jurčec Kos, K; I. Sudec Andreis (ur.) (2013) *Walter Neugebauer: Retrospektiva = Retrospective*. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori.
- Lipovšćak, V. (2007) Zabavna glazba u Zagrebu između 1920. i 1960. U: V. Leiner; M. Šojat-Bikić; B. Mašić (urednici). *Mister Morgen: Ivo Robić* (Str.190–196). Zagreb: Muzej grada Zagreba.
- Lipovšćak, V. (2018) *Elektroton 80: 1938. – 2018.: Popularne melodije s izvornih snimaka 1944. – 1945.* Zagreb: Croatia Records. [prilog CD-u]
- Lipovšćak, V. (2019). Povijest proizvodnje gramofonskih ploča u Hrvatskoj. U: Z. Benčić (urednik). *Povijest i filozofija tehnike: 8. simpozij PIFT 2019*. Zagreb: Kiklos, 751–94.
- Lovrenčić, V. (ur.) *Šlager tekst: Što svaki pjeva*. Zagreb: Albini, [1937. –]. [Zbirke tekstova šlagera – izlazi periodički]

- Lučić, K. (2011). *Vokalno-instrumentalna popularna glazba u Zagrebu između dva svjetska rata: Magistarski rad*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu. Muzička akademija. Dostupno na: urn:nbn:hr:116:216518
- Muhvić, I. (1922). Nove gramofonske snimke jugoslavenskih skadbi, *Sveta Cecilija 16, 1*: 26.
- Predstavljen katalog uredaja Zbirke Kraker*. [citirano 2023–10–08] Dostupno na: <https://muzej-sisak.hr/izlozbe-i-dogadanja/ostalo/predstavljanje-kataloga-uredaja-zbirke-kraker/>
- Radovinović, Ž. Knjižnica Muzičke akademije (2022) U: Kiš Žuvela, S.; I. Ćurković (ur.). *100 godina glazbe: Učenjem, stvaranjem, istraživanjem...* Zagreb: Sveučilište u Zagrebu. Muzička akademija. (str. 345–402) [citirano 2023–10–10]. Dostupno na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:116:631728>
- Radovinović, Ž. (2014). Popis kao polazište za zaštitu i korištenje povijesnim zvučnim snimkama u muzeju, knjižnici ili arhivu. *Muzeologija 51*: 318–326.
- Radovinović, Ž. (2021) Diskografija na mreži kao virtualni državni fonografski arhiv: Suradnja zajednica kolekcionara i znanstvenika. U: *Radovi 6. kongresa hrvatskih arhivista Na pragu 3. desetljeća 21 stoljeća – inkluzivnost kao uvjet* (Str. 175–190). Zagreb: Hrvatsko arhivističko društvo (HAD), Split: Državni arhiv u Splitu (DAST).
- Smolčić, N. (1929). Populariziranje moderne glazbe u Zagrebu. *Male novine 1*, 45: 6.
- Stanić, M. (2006). *Zagrebački nakladnici muzikalija od 19. st. do početka Drugog svjetskog rata s naglaskom na nakladu Julija Albinija: Diplomski rad*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu. Muzička akademija.
- Škarica, S. (2017) *Tvornica glazbe: Priče iz Dubrave: Bilješke za biografiju ili Various Artists. Knj. 1: 1947. – 1969.*
- Vesić, I. (2017). The expansion of popular music in interwar Yugoslavia: The Examples of publishing houses of Jovan Frajt and Sergije Strahov. *Synaxa: Matica Srpska International Journal for Social Sciences, Arts and Culture*. [citirano 2023–20–01]. Dostupno na: <https://www.academia.edu/36642406/>

Mrežni izvori

- Discogs: Music database and marketplace*. [citirano: 2023–02–01]. Dostupna na: <https://www.discogs.com/>
- Hrvatska e-diskografija (s. a.). [citirano: 2023–02–01] Dostupno na: <https://repozitorij.dief.eu/a/?pr=l&msq=diskografija>
- Sekcija za fono-gradivo. [citirano 2023–10–10] Dostupno na: <https://www.had-info.hr/sekcija-za-fono-gradivo>

Katalozi izložbi

- Bachrarch-Krištofić, S.; M. Krištofić (ur.). (2014). *Jugoton: Istočno od raja*: [Katalog izložbe održane od 20. 10. do 30. 11. 2014. u Tehničkom muzeju, Zagreb]. Zagreb: Kultura umjetnosti.
- Dubrović, E. (ur.) (2008). *Čarobna igla: Zbirka gramofona i riječka diskografija*. [Katalog izložbe]. Rijeka: Muzej grada.
- Staklarević, Ž. (ur.) (1997) *Izložba Fonografija u Hrvatskoj 1927–1997*. Zagreb: Tehnički muzej.

